

HRANICE SVOBODY A PREDESTINAČNÍ DARY MILOSTI

Lenka Karfíková

Milost a vůle podle Augustina, Praha (OIKOYMENH) 2006, 384 str.

Dokáže si člověk ve svém současném pozemském postavení zasloužit svými vlastními silami a schopnostmi milost Boží, a tudíž také cestu do ráje? Je ze své současné podstaty hříšný člověk schopen takového jednání, které bude dostatečnou zárukou, že spravedlivý Bůh ocení individuální lidské zásluhy a neuvrhne hříšníka do věčného pekelného zatracení? Jinými slovy: Má člověk osud ve svých vlastních rukou? Je svobodný a disponuje svobodnou vůlí, nebo je jakémukoli jedinci lidského rodu předem určeno, co se s ním po životě ve světě vezdejší stane, včetně toho, jak se bude prezentovat v tomto hmotném světě, přirozeně se všemi důsledky, které z toho pro něj plynou? Tedy jsme předurčení Bohem daným osudem a řádem? Takto a v různých dalších obdobích mohou být formulovány jedny z nejtradičnějších otázek, na něž hledá odpověď nejen jeden věřící monotheista, jenž je nepochybně přesvědčen o existenci jediného, všemohoucího, vševědoucího, dobrého, milostivého a spravedlivého Boha.

S nesmírným zaujetím, v mnoha kontextech i souvislostech a bezmála jako celoživotnímu problému se těmto a příbuzným tématům intenzivně

věnoval Aurelius Augustinus, na jehož nejrůznější odpovědi na právě zmíněné otázky zaměřila pozornost Lenka Karfíková ve své monografii *Milost a vůle podle Augustina*. Autorka zvolila pro své pojednání poměrně jasný a přehledný způsob traktování tématu – celou látku představuje v chronologickém sledu, tedy nejprve popisuje krystalizaci Augustinovy teorie Boží milosti a lidské vůle v nejranějších Augustinových spisech a pátrá po kořenech, proměnách a variantních akcentacích určujících témat světcevy teorie. Takto jsou nejdříve zmíněny tzv. filosofické dialogy, tj. spisy vzniklé před Augustinovým kněžským svěcením (tedy jeho tvorba do roku 390), a první výrazný přelom je detekován v Augustinově rozpracování pavlovských motivů v dílech z let 391–396. Raná díla biskupa Augustina jsou pak zastoupena slavnými *Confessiones* a vedle dalších spisů také pojednáními, která se angažovala především proti donatistům. Druhý významný přelom v Augustinově nahlížení na vztah lidské vůle a Boží milosti či předurčení mezi léty 396 a 411 je nalezen především v komentářích k biblickým textům *De diversis quaestionibus ad Simplicianum*. Poté následuje širší kontext protipelagiánské debaty, v níž se Augustin silně angažoval v posledních desetiletích svého života.

Vůle a její svoboda je v Augustinově tvorbě 90. let 4. století primárně charakteristikou samého Boha (spis *De Genesis contra Manichaeos*), neboť stvořitelský akt je umožněn a provázen tím, že to chtěl Bůh sám (36).¹

¹ Čísla v závorkách odkazují na stranu recenzovaného díla.

Podobně ve stvořeném člověku je svobodná vůle, která však na rozdíl od Boha není nasměrována výhradně k dobru, protože každou stvořenou věc nutně provází konečnost, a tedy i nicota. Tento element, jenž je zakomponován v člověku, by měl být překonán přilnutím k Bohu a k jeho vůli (spis *De quantitate animae*), což se však neděje vždy, a důsledkem je odvrát člověka od Boha, omezení lidství sebou samým a svými přáními, která jsou nesplnitelná, jelikož nekomunikují s Boží vůlí. Dochází tak k roztržce mezi lidskou a božskou vůlí a zároveň k rozkolu mezi prvotní dobrou přirozeností člověka a jeho současným stavem (37–38).

Augustin se nejprve (pod vlivem Cicerona) hlásí k svobodě lidské vůle, která se projevuje ve schopnosti ovlivňovat naše jednání tím, že odmítáme či přijímáme cíle, ať jsou výsledkem naší pomíjivé žádostivosti nebo důsledkem patřičného nasměrování rozumu k nepomíjivým metám (např. díla *De duabus animabus*, *De libero arbitrio*). Člověk však snadno ztrácí svobodu svého rozhodování, neboť brzy podléhá zvyku, dle něhož řešil předchozí podobné situace. Je to tedy sám člověk, kdo se zbavuje vlastní svobody, protože podlehne zvykům a následuje žádostivost, přestože by vůle mohla chtít sledovat jiné hodnoty (46–49). O něco později (např. výklad Pavlovy epištoly Římanům *Expositio quarundam propositionum ex Epistola ad Romanos*) se tato situace stává výchozím bodem současné lidské přirozenosti, neboť ta byla způsobena dědičným hříchem – na vině již není otupělý zvyk předchozích nepatřičných svobodných rozhodnutí,

nýbrž Adamův hřích. Opět je však na lidském jedinci a jeho svobodném rozhodnutí, zda přijme Boží pomoc (lásku), kterou mu daroval Bůh, a pomocí víry se přikloní k prvotnímu předhříšnému stavu, či rozhodne-li se prohlubovat svou stávající situaci. Bůh neovlivňuje lidské rozhodování, přestože ví, jak se každý z nás rozhodne (60–63).

V pozdějších výkladech Pavlových listů (*Ad Simplicianum*) se Augustin zamýšlí nad tím, odkud se bere ona svoboda, jejíž zásluhou se člověk přikloní k dobru a Bohu. Zůstává na pozici lidského svobodného rozhodnutí následovat Boha, ovšem Bůh není pouze dárce svobodné lidské vůle, ale zároveň dárce vhodného nasměrování vůle, a to včetně vůle následovat toto nasměrování vůle. Člověk je tedy svobodný v tom ohledu, že může přitakat svému daru, jenž mu poskytl Bůh. Kruh se uzavírá poté, co Augustin dodá, že i samotné přitakání Božímu daru v nás je darem Božím (80–84). Člověk se tak pro Augustina stává objektem milosti Boží – je to Bůh, který nejen ví, jak se rozhodneme, ale zároveň svou milostí dává člověku možnost opustit hříšný stav. Člověk je svobodný, nicméně v mezích Boží milosti, kterou si nemůžeme zasloužit a je nám darována.

Augustinovy výklady Pavlových dopisů postupně vedou od vize svobody lidské vůle k nezasloužené a Bohem dané milosti, která je nezbytná ke spáse. Člověk sám v sobě nemá sílu opustit hříšný stav – je třeba, aby mu Bůh poskytl možnost vymanit se z pout dědičného hříchu. A čím si to člověk může zasloužit? Odpověď je křišťálově jasná: Ničím.

Je to čistě a výhradně Boží rozhodnutí, komu dá tolik milosti, že navzdory poskvrněné povaze své přirozenosti v sobě naleznе dostatek síly k následování dobra a dostatek vytrvalosti pro setrvání na této cestě. Již v těchto textech se u Augustina poprvé objevuje koncepce o dvojím předurčení (85–86). Všichni lidé jsou postižení Adamovým hříchem, jsou tedy hříšní a právem si zaslouží trest. Pouze nad některými z nich se však Bůh slituje a bez jakékoli jejich zásluhy jim daruje milost. Stěžovat si tak nemůže nikdo: Jedni po zásluze skončí špatně (spravedlnosti je učiněno zadost), druhí jsou vyvolení a nezaslouženě se trestu vyhnou (Bůh je totiž milostivý a milosrdný).

Další motivy tohoto konceptu se pak výrazně rozvíjejí v Augustinově tvorbě, která je zaměřena na debatu s pelagiánským zdůrazňováním lidské svobody a individuálních možností každého jedince zasloužit si spásu. Základní teoretický konstrukt byl však vytvořen dříve a biskup z Hippo Regia se již tímto nárysem vyhýbá nejzávažnějším potížím, které plynou z opačné pozice. Až podobně překvapivě se o několik století později do takřka stejné situace dostává diskuse o tomtéž problému v muslimském prostředí.² Jako jeden z mnoha ilustrativních dokladů může posloužit např. osobitá muslimská legenda,³ která popisuje, jak se theolog Abú-l-Hasan al-Aš'arí (3. století hidžry) postavil

zády ke svému učiteli, který se hlásil k nezbytné přítomnosti svobody lidské vůle a rozhodování v našem jednání, neboť bez vědomého a angažovaného jednání nelze hovořit o Boží spravedlnosti, protože by nás Bůh neměl podle čeho soudit. Pouze v případě, že my sami jsme tvůrci vlastních činů, můžeme za ně posléze nést zodpovědnost a při tomto řízení chodu událostí si můžeme zasloužit věčný život v ráji, případně horší varianty (variantu) života po životě v tomto hmotném světě.

Al-Aš'arí položil svému učiteli zdánlivě jednoduchou otázku: Co se stane s každým ze tří zesnulých bratrů, z nichž první žil a zemřel v naprosté poslušnosti Boha a jeho příkazů, druhý naproti tomu Boha i povinností vůči němu nedbal a třetí zemřel dříve, než nabyl rozumnosti, a nemohl tak žít v poslušnosti ani v neposlušnosti stran Božích přikázání. Učitelovu odpověď v případě prvních dvou bratrů není těžké odhadnout: První je po zásluze odměněn rájem, zatímco druhý je stejně spravedlivě potrestán. Co však onen třetí bratr, je-li muž nebylo dopřáno dožít se věku, v němž by za své činy mohl nést zodpovědnost? Muslimský pedagog odpovídá takřka ve shodě s tím, co Lenka Karfíková prezentuje ve své knize jako stanovisko britského mnicha Pelagia, patrně nejnámějššího protivníka Augustinovy teorie o svobodě vůle, Boží milosti a předurčení: vedle

² Na širší kontext debaty o tomto problému v islámu viz např. W. M. Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam*, London 1948.

³ Její znění uvádí např. W. Spitta, *Zur Geschichte Abu l-Hasan al-Ash'ari's*, Leipzig 1876, str. 41–42. Al-Aš'arího koncepci popisuje např. W. C. Klein; viz al-Aš'arí, *The Elucidation of Islam's Foundation*, New York 1967², str. 27 nn.

milosti, které se dostává za zásluhu v tomto světě, a věčného trestu pro hříšníky je třeba zavést třetí kategorii – Pelagius o ní hovoří jako o očisťujícím ohni (202), kdežto islámský učenec zmiňuje stav, kdy jedinec není potrestán, ani odměněn.

Augustinovi se Pelagiův koncept nezamlouval a rovněž al-Aš'arí ihned přispěchal s další otázkou: V takovém případě se však třetí z bratrů bude cítit poškozen – mohl by přece žít takový život, který by mu přinesl stejné odměny, jaké si zaslouží první bratr, a nyní se mohl spokojeně chystat na rajské slasti. Proč mu tedy všemohoucí Bůh nedovolil, aby si také zasloužil věčnou blaženost? Al-Aš'arího učitel navrhuje, že na takto položený dotaz by mohl Bůh bez potíží odpovědět: Jsem všemohoucí a mohl jsem tak učinit, jenže jsem také vševědoucí a vím, jak by ses choval, kdybys dospěl do mužného věku; jsem dále milostivý, a proto jsem tě ušetřil věčného zatracení, k němuž by tvůj život vedl. Al-Aš'arí se ovšem s touto odpovědí nespokojil a připojil poslední otázku, kterou v této rozmluvě tři bratrů s Bohem mohl položit druhý, hříšný bratr: Proč jsi tedy Bože, když jsi všemohoucí, vševědoucí a milostivý, nenechal zemřít v dětském věku taky mne? Nebylo by to spravedlivější? Na tuto závěrečnou otázku se již al-Aš'arímu odpovědi nedostalo.

Také Aurelius Augustinus se rozhodl neakceptovat konsekventní důsledky, které plynou z uvedené legendy. Jistě není náhodou, že islámský vzdělanec, který patří mezi nejvýznamnější theology prvních staletí islámu, a později svatořečený biskup z afrického kontinentu a snad nejvliv-

nější patristický myslitel, se shodně postavili především na stranu Boží milosti, které se člověku dostává, nikoli na pozici výhradně individuálních lidských schopností, které by dokázaly člověku zajistit cestu do ráje. Pro al-Aš'arího byly podle této legendy výše zmíněné otázky hlavní pohnutkou pro opuštění stanoviska mu'tazily a vedly k příklonu k ortodoxnějším interpretačním tématu. Rovněž Augustinovi oponenti, jimiž byli především uvedený Pelagius, jeho žák Caelestius a Julián z Aeclanu, zůstali stát mimo oficiální rámec církevního čtení uvedeného problému. Aurelius Augustinus se sporu o tzv. pelagianismus věnoval více či méně aktivně po značnou část posledních dvou desetiletí svého života a jeho vlastní koncepce, která bývá tradičně nazývána predestinační teorií, tvoří vlastně celou polovinu recenzované knihy Lenky Karfíkové (161–317).

Zásluhou chronologického sledu pojednání působí kniha *Milost a vůle podle Augustina* velmi přehledným dojmem, neboť postupně a v jasných krocích sleduje jednu linii výkladu, od níž se odklání jen ve výjimečných případech. Jelikož se autorka rozhodla zahrnout do své práce značné množství takřka bezbřehé Augustinovy literární produkce, musela se na mnoha místech omezit na velmi stručnou charakteristiku daného spisu (či s problematikou predestinace, předvědění a souvisejícími tématy, jež jsou v daném Augustinově dílku probírány). To následně budí dojem jisté tezovitosti některých pasáží knihy, na druhou stranu lze však očekávat, že jiný přístup by vedl nejen k neúměrnému rozšíření výsledného textu, ale

především k rozbití tematické soudržnosti a rychlého sledu práce, jež vrcholí právě v protipelagiánském sporu.

Celá kniha, která (jak je u této autorky tradiční) mimo jiné představuje velice podrobnou a rozsáhlou sondu do nepřeborného množství sekundárních interpretačních variabilit, je nesmírně sympatická svou snahou o zdůraznění věcné stránky problému a zájmem o analýzu vlastní Augustinovy pozice. Jak L. Karfíková sama uvádí (11), je Augustin (nejen) v českém prostředí interpretován nejrůznějšími způsoby a mnohostranné zájmy samotného afrického biskupa tuto paletu možných pohledů ještě umocňují.

Na zadní stránce obálky se pak dočítáme, že kniha může posloužit „... jako úvod do Augustinova myšlení v celé jeho znepokojivé ambivalentnosti“. To je poněkud odvážné tvrzení, vezmeme-li v úvahu monotematické zaměření knihy. Avšak rezignujeme-li na pokus o vystižení širší Augustinova badatelského a myslitelského zájmu, pak se domnívám, že tato kniha bezpochyby

může zmíněnou funkci plnit. A to především pro takového čtenáře, který se chce seznámit s jasně vymezeným výřezem z Augustinovy tvorby bez apriorně daných interpretačních schémat, která se namnoze snaží nahlížet v dobovém kontextu cizí elementy nebo se více či méně násilnou formou pokouší obrousit ostré hrany někdy více než kontroverzních nauk inspirativního svěťce. To považují na knize Lenky Karfíkové o milosti a vůli za nejpozitivnější rys: nesnaží se člověku 21. století násilně přiblížit některé pro nás protiintuitivně či nepřijatelně znějící závěry, naopak na ně upozorňuje a s nemalou jasností odhaluje nejen meze obdivu k některým důsledkům Augustinovy teorie, nýbrž stejně kriticky pohlíží na argumenty jeho protivníků a nebojí se poukázat na krajní důsledky, které plynou z jednoho či druhého postoje. Kniha neopouští věcnou stránku problému, což z celé práce vytváří nesmírně cenný příspěvek do naší odborné filosoficko-theologické historické literatury.

Marek Otisk